

Janez Höfler

RAZISKOVANJE SREDNJEVEŠKE UMETNOSTI NA SLOVENSKEM

*Prispevek ob kolokviju ob stoletnici rojstva
Milka Kosa v Ljubljani, 10. december 1992*

Več temeljnih vzrokov je, da se je sistematično (da ne rečemo znanstveno) raziskovanje srednjeveške likovne umetnosti na Slovenskem začelo nekako sredi 19. stoletja in da so prve predstavitve slovenskih srednjeveških likovnih spomenikov bile tudi prvi poskusi sistematičnega umetnostnozgodovinskega dela pri nas. Pri tem je šlo skoraj izključno za cerkveno umetnost. Splošne idejne, duhovne in umetnostne okoliščine za to dejavnost, ki so se po svoje povezovale s praktičnimi potrebami, so nastopile s prebujenjem zgodovinske zavesti v okviru tako imenovanega romantičnega historizma, umetnostne reakcije na takratno "sodobno" umetnost, ki se je na Slovenskem še vedno napajala iz baročne tradicije. Zanimanje za domačo umetnostno preteklost se je v resnici krepilo vzporedno s prenovo cerkvene umetnosti v duhu romanike in gotike oz. neoromanike in neogotike, tako kar zadeva arhitekturo kot tudi notranjo opremo (oltarji s plastikami in slikami, stensko slikarstvo ipd.). Tako tudi ne preseneča, da je gradnja novih cerkva v tako imenovanih historičnih slogih spodbujala tudi odkrivanje in novo vrednotenje najpomembnejših srednjeveških (predvsem seveda gotških) spomenikov, kar pa je imelo tudi negativno praktično posledico, namreč v njihovem purističnem čiščenju in romantičnem idealiziranju, kar je praviloma znatno zmanjševalo njihovo zgodovinsko pričevalnost.¹

Prvi institucionalni okvir sistematičnega raziskovanja srednjeveške umetnostne preteklosti pri nas je bila ustanovitev t.i. *Centralne komisije za raziskovanje in ohranjanje stavbnih spomenikov* (pozneje "*umetnostnih in zgodovinskih spomenikov*") ("Central-Commission für Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale" oz. "Kunst- und historischen Denkmale") leta 1850 na Dunaju po odredbi cesarja Franca Jožefa I., ki je bila organizirana z mrežo konservatorjev in korespondentov po posameznih kronske deželah, ob strani pa so ji stali tudi posamezni deželni gradbinski uradi. Komisija je začela z delom leta 1853 in leta 1856 je pričelo izhajati tudi njeno glasilo (t.i. *Mitteilungen*),² ki ga je prva leta, 1856-1861, spremljal še poseben zbornik (*Jahrbuch der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*).³ Tu so izšla tudi prva poročila o srednjeveških stavbnih spomenikih, ki so jih prispevali tako domači kot tudi tuji korespondenti. Povsem v duhu časa je bilo, da je, če izvzamemo močno zastopano arheologijo, daleč največja pozornost veljala prav srednjemu veku, in v okviru teh poročil, ki so bila sicer večidel topografsko zastavljena, naletimo tudi na prve poskuse resnejše znanstvene interpretacije, zlasti pri tistih avtorjih, ki so bili strokovno izšolani (arhitekti-zgodovinarji ali celo umetnostni zgodovinarji).

Poleg dunajske Centralne komisije z njenimi publikacijami je za predstavljanje in populariziranje umetnostnih in v tem okviru tudi srednjeveških spomenikov v času pred prvo

¹ Tako že prva regotizacija kranjske župne cerkve sv. Kancijana v letih 1854-1855. Med naslednjimi purističnimi regotizacijami, katerih posledica ni bila samo odstranitev baročne opreme, ampak tudi nadomestitev izvirmih gotških arhitekturnih členov (zlasti okenskih krogovičij) z unificiranimi novogotskimi, naj omenimo tiste v stolnici v Mariboru, opatijske cerkve sv. Danijela v Celju, župnijske cerkve v Šentrupertu na Dolenjskem itd. Pomembno vprašanje romantičnega historizma ter njegovih idejnih in praktičnih posledic na Slovenskem še ni bilo obdelano, predvsem zaradi negativnih umetnostnozgodovinskih ocen v času znanstvenokritičnega razvoja te discipline. Za nekatere navedbe gl. S. Žitko, *Historizem v kiparstvu 19. stoletja na Slovenskem*, Ljubljana 1989, in A. Žigon, *Cerkveno stensko slikarstvo pozneje 19. stoletja na Slovenskem*, Celje 1982.

² V nadaljevanju okrajšano MZK. Prva serija je izhajala v letih 1856-1874, druga (NF) 1875-1901, tretja (III.F) 1902-1918.

³ V nadaljevanju okrajšano JbZK. Obnovljeni zbornik je v novi seriji izhajal v letih 1903-1906, zatem z novim štetjem z naslovom Kunstgeschichtliches Jahrbuch der k.k. Zentralkommission ... oz. Jahrbuch des Kunsthistorischen Institutes der k.k. Zentralkommission ... od leta 1907 dalje.

svetovno vojno v določeni meri skrbelo tudi nekaj drugih institucij in društev, tako posamezna *deželna zgodovinska društva*, predvsem tisti za Štajersko v Gradcu in za Kranjsko v Ljubljani s svojima glasiloma,⁴ dalje ljubljansko *Muzejsko društvo za Kranjsko* svojimi nemškimi in slovenskimi izvestji,⁵ zatem iz posebnih idejnih in praktičnih namenov ustanovljeno *Društvo za krščansko umetnost* v Ljubljani (1894), tudi s svojim glasilom,⁶ ki naj bi imelo podobne razsvetljevsko-vzgojne naloge kot *Spomeniški svet za lavantinsko škofijo* v Mariboru. Posredno je za naše kraje zanimivo tudi *Umetnostno društvo sekavske dieceze* (Kunstverein der Diözese Seckau), ker je že leta 1870 (najprej kot prilogo lista Grazer Volksblatt, od 1873 pa samostojno) začelo izdajati sila odmevno mesečno glasilo *Der Kirchenschmuck*, s številnimi prispevki, ki zadevajo tudi spomenike na slovenskih tleh.⁷

Med prvimi resnejšimi pisci o srednjeveških spomenikih na Slovenskem kaže vsekakor omeniti štajerskega deželnega arheologa *Karla Haasa*, ki je leta 1857 v svojih poročilih o umetnostnih spomenikih na Štajerskem opozoril na vrsto umetnostnozgodovinsko pomembnih srednjeveških objektov na Slovenskem Štajerskem: žičko kartuzijo s cerkvama v zgornjem samostanu in v Špitaliču, na cerkve v Konjicah, Hajdini, Jarenini z romansko kostnico, na ptujsko minoritsko cerkev in romarsko cerkev na Ptujski gori, proštjsko cerkev v Ptuj in opatijsko cerkev v Celju, iz njegovega potopisa izvemo tudi o obstoju krilnih oltarjev v Gornjem gradu in v Šaleku pri Velenju.⁸ Sicer pa se *Karla Haasa* spominjamo predvsem po njegovem dokumentacijskem delu, saj je na svojih študijskih popotovanjih z risbami skrbno beležil elemente arhitektur, ki jih je preučeval, in nam s tem ohranil pričevanje zgradb, ki so bile pozneje porušene ali predelane (npr. žičke kartuzije, s katero se je ukvarjal že leta 1852, mariborske stolnice, predvsem zaradi potreb njene sanacije ob preselitvi sedeža lavantinske škofije pod Martinom Slomškom, opatijske cerkve v Celju, Magdalenske kapele v Gornjem gradu ipd.); to dragoceno Haasovo zapuščino hrani Deželni arhiv v Gradcu.

Haasovo delo na Štajerskem je nadaljeval *Hans Petschnigg*, ki mu dolgujemo prve korektne opise znamenite romarske cerkve na Ptujski gori⁹ in ptujske proštjske cerkve;¹⁰ Petschnigg je sicer bolj deloval na Koroškem. Veliko večjih ali drobnejših, bolj ali manj pomembnih člankov in omemb srednjeveških umetnostnih spomenikov na Slovenskem Štajerskem, pa tudi iz drugih slovenskih pokrajin, prinaša slednjič graški *Kirchenschmuck*, katerega vsebina se je obogatila zlasti z dejavnostjo monsignorja *Johannesa Grausa* (1836-1921), ki je leta 1875 prevzel uredništvo tega lista, potem ko je leta 1872 postal častni konservator dunajske Centralne komisije za Štajersko in docent za krščansko arheologijo in umetnost na graški teološki fakulteti. Sam Graus je prispeval m.dr. članke o žički kartuziji (1872), stolnici v Mariboru (1883), proštjski cerkvi na Ptuj (1884) in samostanski cerkvi v Kostanjevici na Krki (1902).¹¹ Kot deželni konservator je Graus objavljaj tudi poročila o spomenikih in njihovi restavraciji v dunajskih Mitteilungen.¹² V vrsti bolj splošno zgodovinsko usmerjenih piscev na Štajerskem moramo ne na koncu omeniti tudi neutrudnega *Ignaca Orožna* (1819-1900) in njegov zgodovinsko-topografski oris lavantinske škofije, kjer so včasih kar dovolj podrobno opisani tudi srednjeveški cerkveni objekti.¹³ Ni odveč zapisati, da je dunajska Centralna komisija prav

⁴ Mitteilungen des Historischen Vereins für Steiermark, Gradec, 1850ff (v nadaljevanju MHVSt), Mitteilungen des Historischen Vereins für Krain, Ljubljana 1846ff (v nadaljevanju MHVK).

⁵ Mitteilungen des Musealvereins für Krain, Ljubljana 1866ff; Izvestja muzejskega društva za Kranjsko, Ljubljana 1891ff. Za nadrobnoti gl. O. Janša-Zorn, Predhodniki današnje Zveze zgodovinskih društev Slovenije, *Kronika XXXIX* (1991), 54-60.

⁶ Izvestja Društva za krščansko umetnost v Ljubljani.

⁷ V. Urek, Slovenica v reviji Kirchenschmuck, *ZUZ n.v. IX* (1972), 145ff.

⁸ Bericht über die Bereisung des Herzogthums Steiermark im Sommer d.J. 1856. *MHVSt VII* (1857); Kunstdenkmale des Mittelalters in Steiermark, *JbZK II* (1857).

⁹ Die Wallfahrtskirche Maria-Neustift bei Pettau, *MZK XV* (1870), cv, z nadaljevanji *ib*, *NF IV* (1878), clvi, in *NF V* (1879), xi.

¹⁰ Die Stadtpfarrkirche in Pettau, *MZK NF VI* (1880), cxi, cxliv.

¹¹ Za nadrobnoti gl. V. Urek, kot op. 7 zgoraj.

¹² Žiče, *MZK XVIII* (1873), Studenice, *ib*, *NF IV* (1878), Apače, *ib*, *NF XIII* (1887), Lenart v Slovenskih goricah, *ib*, Celje, *ib*.

¹³ Das Bisthum und die Diözese Lavant, 8 knjig, Maribor 1875-1893; opozorimo naj, da je prva knjiga začela izhajati že leta 1865 kot priloga k shematizmu lavantinske škofije.

Orožna že takoj (1856) pritegnila k delu kot enega prvih korespondentov slovenskega rodu. - Slovensko Prekmurje, takrat še v državnem okviru Madžarske, pred prvo vojno žal ni doživelo tolikšne pozornosti. Kljub temu je treba opozoriti na madžarskega konservatorja Centralne komisije in profesorja budimpeštanske univerze *Franza Floriania (Flórisa) Rómerja*, ki je po dobrem desetletju ukvarjanja s srednjeveškim stenskim slikarstvom na Madžarskem in posebej v Železni županiji leta 1874 prvi z vso znanstveno resnostjo predstavil takrat znano delo slikarja Janeza Akvila iz Radgone (Velemér, Turnišče, Martjanci).¹⁴ Ta njegov članek je pomenil trdno osnovo za nadaljnje študije o tej pomembni srednjeveški umetnostni osebnosti na Slovenskem.

Osrednja Slovenija oz. Kranjska je temu dogajanju sledila z določenim časovnim zamikom. Četudi se Kranjska z nekaterimi srednjeveškimi cerkvami že razmeroma zgodaj pojavi v dunajskih Mitteilungen,¹⁵ datira kontinuirano ukvarjanje in poročanje šele iz časa po letu 1880. Zasluge za to ima slikar *Ivan Franke* (1841-1927), ki je leta 1883 postal konservator dunajske Centralne komisije za del Kranjske (Gorenjska in Dolenjska z Ljubljano) in v štirih topografskih prispevkih¹⁶ objavil vrsto gotških cerkva na Gorenjskem in Dolenjskem (npr. tiste v Radovljici, Kranjski gori, Ratečah, v Crngrobu, Dvoru pri Polhovem gradu, na Mirni na Dolenjskem, Krtini pri Dobu itd.), ki so tudi pozneje zavemale odlično mesto v raziskovanju gotške arhitekture na Slovenskem. Pri tem je omenil tudi takrat vidne freske (Rateče, Krtina itd.).¹⁷ Ivanu Franketu je sledil *Konrad Črnologar* (1860-1904), korespondent (1886) in konservator (1897 za višnjegorski in tik pred smrtjo 1904 za črnomaljski okoliš), ki je v skoraj dveh ducatih prispevkov v dunajskih Mitteilungen od 1891 do 1900 bistveno izpopolnil Franketov seznam.¹⁸ Med nepoklicnimi konservatorji Centralne komisije in drugimi pisci pred nastopom Franceta Steleta moramo omeniti še župnika *Franca Avsca* (1863-1943) (konservator Centralne komisije 1904-1913), ki je poleg nekaj člankov v domači periodiki prispeval še preko sto posnetkov tlorisov cerkva, zlasti v ljubljanski škofiji, ki se hranijo v Nadškofijskem arhivu v Ljubljani, in *Josipa Dostala* (1872-1954), tudi duhovnika, ki je v času pred prvo svetovno vojno zaradi svojega službenega in strokovnega položaja - bil je tajnik knezoškofijskega ordinariata, tajnik Društva za krščansko umetnost in urednik njegovih izvestij ter predavatelj krščanske arheologije in umetnostne zgodovine na bogoslovju - imel veliko avtoriteto, četudi se s praktičnim raziskovanjem skorajda ni ukvarjal. Sicer pa se je Dostal v zgodovino zapisal kot naš prvi zagovornik sodobnih spomeniškovarstvenih načel.

Bera o srednjeveških umetnostnih spomenikih na Primorskem je bila v tem času še skromna. Zgodovinar Simon Rutar (1851-1903, kot profesor na ljubljanski realki 1889 imenovan za konservatorja), tako pomemben za zgodovinopisje primorskih dežel, se je v tem pogledu usmeril predvsem v arheologijo,¹⁹ podobno kot deželni konservator Centralne komisije za Primorsko (t.i. Küstenland) v Pulju, znameniti arheolog Anton Gnirs. Pomembni so prispevki arhitekturnega zgodovinarja in konservatorja *Cornelia Budinicha* o gotski arhitekturi na Notranjskem in na Krasu že v prilogah obnovljenega zbornika dunajske Centralne komisije.²⁰

Prednost, ki jo je imela Štajerska pred prvo svetovno vojno pred drugimi slovenskimi pokrajinami v raziskovanju umetnostne preteklosti, se je pokazala v enkratnem delu *Avguština*

¹⁴ Kirchliche Wandgemälde des XIII. und XIV. Jahrhunderts in der Eisenburger Gespanschaft, *MZK XIX* (1874). Vzporedno s to študijo je nastalo njegovo monumentalno delo *Régi falképek Magyarországon* (Staro stensko slikarstvo na Madžarskem), Budimpešta 1874, s prilogami v barvni litografiji.

¹⁵ E. H. Costa, Mittelalterliche Kirchen in Krain, *MZK III* (1858), 304f, z zanimivim opozorilom na freske v cerkvi sv. Janeza ob Bohinjskem jezeru. Štiri leta pozneje zasledimo opise gotških cerkva v Pleterjih in v Šentrupertu na Dolenjskem J. Leinmüllerja (*MZK VII*, 1862, 187) in sv. Ožbalta na Jezersem Th. Hutterja (*MZK VII*, 1862, 306). Opozoriti kaže tudi na prispevek o dvojni romanski kapeli kamniškega Malega gradu H. Hausnerja v *MZK XIV* (1869).

¹⁶ Bereisung der Wochein, *MZK NF IX* (1883); Bereisung Krains, *MZK X* (1884); Bereisung des Wurzner Tales, *MZK XI* (1885); Baudenkmale in Krain, *MZK XIII* (1887).

¹⁷ Umetnostnotopografskemu opisu Zgornjesavske (oz. Korenske) doline ter Bleda in Bohinja sta bila posvečena tudi Franketova članka v Ljubljanskem zvonu 1895.

¹⁸ V letniku nove vrste XVII (1891) je med posameznimi dolenjskimi cerkvami opozoril na tisti na Vrh nad Želimljami (s freskami) in v Zgornji Dragi ter na samostansko cerkev v Stični, v naslednjem letniku na kostanjeviški cistercijski samostan, zatem na Trebnje, Šmarje pri Ljubljani, Strahomer, sv. Jurija nad Igom, Pijavo gorico itd. Ukvarjal se je muljasko cerkvijo in njenimi freskami (NF XXIII, 1897) ter z gotskima cerkvama v Dvoru pri Polhovem gradu in v Zavogljah pri Ljubljani (NF XXVI, 1900).

¹⁹ Objave v *MZK NF XII* (1886) do *NF XXVII* (1901).

²⁰ Die St. Jakobskirche in Illyrisch-Castelnuovo und verwandte Bauten, *JdZK IV* (1910), *Beiblatt*, 129-138; Spitzbogige Bauwerke in Istrien und den angrenzenden Gebieten, *JdZK X* (1916), *Beiblatt*, 5-68.

Stegenška (1875-1920), teologa, arheologa in umetnostnega zgodovinarja (študij v Rimu 1899-1902, promocija v Gradcu 1906, 1909 imenovan za konservatorja Centralne komisije); z njegovima umetnostnima topografijama gornjegrajske in konjiške dekanije²¹ je stroka dobila kvalificiran in zanesljiv vzorec za nadaljnja dela te vrste, sami publikaciji pa je seveda vsebujeta tudi ustrezen delež kritične predstavitve srednjeveških spomenikov. Med posameznimi študijami in prispevki tega nestorja slovenskih umetnostnih zgodovinarjev vzbujajo še danes posebno pozornost njegova predstavitev romarske cerkve na Ptujski gori.²²

Novo razvojno stopnjo je raziskovanje srednjeveške umetnosti na Slovenskem doseglo tik pred razpadom Avstroogrške s prvo generacijo na Dunaju izšolanih umetnostnih zgodovinarjev (Izidor Cankar, Vojeslav Molè, Francè Stelè).²³ Od teh je bila *Francetu Steletu* (1886-1972) namenjeno mesto prvega poklicnega konservatorja Centralne komisije za Kranjsko; Stelè je mesto nastopil leta 1913, takoj po promociji na dunajski univerzi pri znamenitem Maxu Dvořáku (1912). Že njegova disertacija na temo gotskega stenskega slikarstva na Kranjskem in njegove prve naloge konservatorja na terenu so napovedale, da bo tehten delež njegovega delovanja posvečen srednjemu veku in v tem okviru predvsem srednjeveškemu stensku slikarstvu. Zaradi svetovne vojne je bilo njegovo komaj začeto delo prekinjeno, po vzpostavitvi nove države pa ga je nadaljeval kot konservator novega Spomeniškega urada za celo Slovenijo.²⁴ Sicer pa so se po ustanovitvi države SHS in Jugoslavije temeljito spremenile razmere tudi v sami stroki, ki je z umetnostnozgodovinsko stolicu na novi ljubljanski univerzi (1919) pod vodstvom Izidorja Cankarja dobila ustrezno teoretično in metodološko osnovo, izoblikovano v duhu takrat vodilne dunajske umetnostnozgodovinske šole. Hkrati s tem je v Ljubljani začel izhajati *Zbornik za umetnostno zgodovino* (1921ff) kot glasilo na novo osnovanega Umetnostnozgodovinskega društva pod Cankarjevim uredništvom.²⁵ Tretjega absolventa dunajske umetnostne zgodovine, Vojeslava Moleta, je službena pot po promociji (1912) zanesla v Dalmacijo, po štirih letih predavanj antične in bizantinske umetnosti na ljubljanski univerzi (1920-1924) pa je prešel na univerzo v Krakovu na Poljskem.

Prva strokovna usmeritev Franceta Steleta ne preseneča, saj je ravno stensko slikarstvo na stopnji raziskovanja pred prvo svetovno vojno pomenilo najzanimivejši del srednjeveškega umetnostnega patrimonija v osrednji Sloveniji in tako rekoč tudi edini del spomeniške dediščine, ki je lahko pritegnil tudi tuje strokovnjake. O tem priča razmeroma zgodnja objava takrat znanih in odkritih gotskih fresk na Kranjskem, ki so tvorile (in tudi še tvorijo) osnovni spomeniški fond, na katerega se je oprlo raziskovanje te umetnostne dejavnosti.²⁶ Že v obeh zvezkih prvega letnika *Zbornika za umetnostno zgodovino* je Stelè objavil prvi stilnokritični obdelavi del Janeza Ljubljanskega²⁷ in poznogotskih fresk na Jezerskem.²⁸ Z odkritjem fresk na Kamnem vrhu nad Ambrusom (1923) je bil opus Janeza Ljubljanskega zaokrožen in avtor mu je pozneje posvetil še eno monografsko študijo.²⁹

²¹ *Dekanija Gornjegrajska*, Maribor 1905, *Konjiška dekanija*, Maribor 1909.

²² *Božja pot k Materi božji na Črni gori*, Dunaj 1914. K tej temi se je Stegenšek vrnil z interpretacijo - po njegovem - historičnih portretov na reliefu Matere božje s plaščem na glavnem oltarju: Historični portreti na oltarni podobi župne cerkve na Črni ali Ptujski gori, *ČZN XVII* (1922).

²³ Prvi na Dunaju izšolani umetnostni zgodovinar in muzikolog Josip Mantuani (1860-1933, promoviran 1894), ki je prva leta svoje poklicne poti z uspehom prebil na Dunaju, leta 1909 pa prevzel ravnateljstvo deželne muzeja v Ljubljani, se z izjemo ne preveč prepričljive predstavitve fresk v porušeni župnijski cerkvi na Bledu (*MZK III.F V*, 1906) s slovenskim srednjim vekom ni ukvarjal.

²⁴ Gl. F. Stelè, Iz konservatorskih spominov, *Varstvo spomenikov X*, 1965 (1966), 13-38, in E. Cevc, »Vse življenje sem bil konservator ...«, *Varstvo spomenikov XX* 1975 (1976), 53-74.

²⁵ V nadaljevanju okrajšano ZUZ. Bibliografijo prve in nove vrste (1951ff) v objavi Jane Intihar prinaša posebni zvezek ZUZ 1992.

²⁶ Poleg spredaj navedenih omemb v starejših letnikih dunajskih Mitteilungen in drugih (mdr. Bodešče, Sv. Janez ob Bohinjskem jezeru, Suha pri Škofji Loki, Mače nad Preddvorom, Visoko, Muljava, Gosteče itd.) naj tu opozorimo zlasti na prispevke deželne konservatorja v Gradcu P. Hauserja o Janezu Ljubljanskem in njegovih freskah na Muljavi in na Visokem pod Kureškom (*MZK NF XV*, 1889, *ib.*, *III.F X*, 1911), o freskah v Žirovnici (*MZK III.F V*, 1906) ter tistih na Vrh nad Želimljem (*MZK III.F X*, 1911). Za starejšo bibliografijo srednjeveških fresk na Slovenskem gl. J. Höfler, *Stensko slikarstvo na Slovenskem med Janezom Ljubljanskim in Mojstrom Sv. Andreja iz Krašca*, Ljubljana 1985.

²⁷ Slikar Johannes concivis in Laybaco, *ZUZ I* (1921), 1-48.

²⁸ Gotske freske na Jezerskem, *ZUZ I*, 1921, 109-137.

²⁹ Der Maler Johannes concivis in Laybaco, v: *900 Jahre Villach*, Beljak 1960.

Stelè svoje dunajske disertacije ni objavil, kajti z novimi odkritji srednjeveških fresk po prvi svetovni vojni,³⁰ z razširitvijo na širši slovenski prostor (Štajerska, Prekmurje z Janezom Akvilo, delno tudi Primorska, četudi takrat v Italiji)³¹ in osebnim strokovnim dozorevanjem se je pokazalo, da je treba gradivo obdelati na novo in bolj celostno. Leta 1935 je izšla prva knjiga njegove širše zamišljene serije o slovenski umetnosti,³² ki poleg za takratne razmere odličnega slikovnega dela prinaša uvodno študijo, v kateri je Stelè programatično razčlenil problematiko srednjeveškega slikarstva na Slovenskem na več parametrov; metodološko ogrodje te knjige mu je z ustreznimi razširitvami služilo za več nadaljnjih del te vrste,³³ medtem ko je posamezne vidike (predvsem vprašanje t.i. umetnostne geografije in pa ikonografske zasnove v okviru arhitekturnega prostora) obdelal v posebnih študijah.³⁴ Tu je treba posebej omeniti še srednjeveško stensko slikarstvo na Primorskem in v Istri, na katerega je prvi v strokovni javnosti opozoril soprintendente spomeniške službe v Trstu Antonio Morassi.³⁵ Stelè mu je posvetil posebno poglavje v svojem umetnostnogeografsko zasnovanem delu *Umetnost v Primorju*.³⁶ Povezave z zahodnim sosedstvom posebej dokumentirajo t.i. furlanske potujoče delavnice iz ok. 1400, ki jih je Stelè na podlagi sorodnih pojavov na Koroškem definiral po drugi svetovni vojni.³⁷ - Steletovo delo na področju slovenskega srednjeveškega slikarstva je bilo neprecenljive vrednosti tako za domačo stroko kot tudi za mednarodno strokovno javnost in ga je treba motriti v okviru strokovnih prizadevanj v širšem alpskem in predalpskem prostoru (tako Josef Weingartner za Južno Tirolsko, Antonio Morassi za Trentino, Beneško in Furlanijo, Otto Demus in Walter Frodl za Koroško), pri čemer ima v jasnem metodološkem prijemu v marsičem pomembno prednost.

Spričo velikega deleža stenskega slikarstva v Steletovem znanstvenem in strokovnem opusu stopajo druge zvrsti srednjeveške umetnostne tvornosti nekako v ozadje, četudi se je avtor v svojem konservatorskem delu soočil z marsikaterim pomembnim spomenikom ali problemom in že v svojem znamenitem *Orisu* iz leta 1923 oz. 1924 na kratko podal tudi svoje videnje srednjeveške umetnosti na Slovenskem kot celostnega organizma.³⁸ Med pomembnimi prispevki te druge vrste je treba vsekakor navesti njegovo študijo o gotških dvoranskih cerkvah v Sloveniji, ki je nastala kot nastopno predavanje ob izvolitvi za rednega profesorja na ljubljanski univerzi.³⁹ Leta 1936 se je namreč dotedanji ordinarij Izidor Cankar umaknil v diplomatsko službo in pustil stolico izpraznjeno. Steletovo mesto v Spomeniškem uradu pa je prevzel njegov učenec Francè Mesesnel.

Poleg Franceta Steleta je o srednjeveški umetnosti na Slovenskem pisalo še nekaj drugih avtorjev (npr. Viktor Steska), ki pa so praviloma ostajali na ljubiteljski ravni. Pač pa je treba opozoriti na delež srednjeveške umetnosti v okviru umetnostnih topografij, četudi jih je kljub

³⁰ O teh je avtor skupaj s kritično oceno sproti pisal v konservatorskih poročilih v Zborniku za umetnostno zgodovino, njihov historiat pa je na kratko podal v svojem spredaj cit. prispevku Iz konservatorskih spominov, VS X 1965 (1966).

³¹ Med pomembnimi odkritji omenimo freske zgodnjegotskega risarskega sloga v ptujski minoritski cerkvi (Stenske slike v minoritski cerkvi v Ptuj, ZUZ XI, 1931) ter prvo plast v prezbiteriju stare cerkve v Turnišču v Prekmurju.

³² *Monumenta artis slovenicae I., Srednjeveško stensko slikarstvo*, Ljubljana 1935.

³³ *Cerkveno slikarstvo na Slovenskem I. Srednji vek*, Celje 1938; *Slikarstvo v Sloveniji od 12. do srede 16. stoletja*, Ljubljana 1969; *Gotsko stensko slikarstvo (izredna knjiga zbirke Ars Sloveniae)*, Ljubljana 1972.

³⁴ Slikani svodovi gotških prezbiterija u Slovenačkoj, *Starinar* 1928/1929; Slovenska gotska podružnica in njen ikonografski kanon, *Zbornik Narodnog muzeja u Beogradu* IV (1964); Geografski položaj gotskega slikarstva v Sloveniji, *Ephemeridis Instituti Archaeologici Bulgarici* XVI (1950); Die mittelalterliche Wandmalerei in Slowenien im mitteleuropäischen Rahmen, *Südost-Forschungen* XVI (1957). Pomembno je tudi njegovo prvo opozorilo na uporabo grafičnih predlog: Vplivi Mojstra E.S. v slovenskih freskah 2. polovice 15. stol., *Šišičev zbornik*, Zagreb 1929, 267-274.

³⁵ Antica pittura popolare in Val d'Isonzo, v časopisu *Le vie d'Italia* XXIX (1923).

³⁶ *Umetnost v Primorju*, Ljubljana 1961 (druga, močno razširjena izdaja dela, ki je izšlo že leta 1940).

³⁷ Die friulanische Gruppe in der gotischen Wandmalerei Sloweniens, *Festschrift Karl M. Swoboda zum 28. I. 1959*, Dunaj 1959.

³⁸ *Oris zgodovine umetnosti pri Slovencih*, izšel v Domu in svetu 1923 in v samostojni knjižici v Ljubljani 1924, druga izdaja Ljubljana 1966.

³⁹ Gotske dvoranske cerkve v Sloveniji, ZUZ XV (1938), 1-43. Gotški arhitekturi je bila posvečena tudi njegova obravnava mariborske stolnice (Mariborska stolnica, ZUZ XIX, 1943), na tem mestu pa je treba omeniti tudi njegovo raziskovanje romarske cerkve na Ptujski gori, ki ga je objavil v posebni knjižici: *Ptujska gora*, Celje 1940, druga, razširjena in izpopolnjena izdaja izšla v Ljubljani 1966.

programskim prizadevanjem po prvi svetovni vojni nastalo le troje.⁴⁰ Ne na koncu velja omeniti tudi Steletov delež v popisu srednjeveških rokopisov na Slovenskem Milka Kosa,⁴¹ kjer so bili prvič ustrezno ovrednoteni iluminirani rokopisi (m.dr. rokopisi stiške provenience) in opisana skromna dediščina srednjeveške grafike.

S prihodom Franceta Steleta na univerzo se je tako rekoč pričelo tretje obdobje slovenske umetnostne zgodovine, ki se je sicer v polni meri razvilo šele po drugi svetovni vojni. Stelež je kot akademski učitelj in izkušen praktik vzgojil naslednjo generacijo umetnostnih zgodovinarjev, katere del se je uveljavil v novo organizirani konservatorski službi⁴² in uspešno spojil praktične naloge na terenu z znanstvenim in strokovnim delom. Dotlej bolj zanemarjeni deli slovenske umetnostne preteklosti so dobili svoje raziskovalne nosilce z novimi temeljnimi deli. Kar zadeva srednji vek, gre tu za kiparstvo (*Emilijan Cevc*⁴³) ter za arhitekturo romanike (*Marijan Zadnikar*⁴⁴) in gotike (*Ivan Komelj*⁴⁵); lepo dopolnilo je ta snov dobila v treh razkošno opremljenih knjigah zbirke *Ars Sloveniae* Mladinske knjige.⁴⁶ Vzporedno s temi temeljnimi deli, pred njimi ali za njimi so ti avtorji prispevali še vrsto parcialnih študij, ki so načele nove vidike, povezane s tipologijo, tipološko filiacijo, avtorstvom in njegovo umetnostno provenienco, ikonografskim sporočilom in podobno problematiko umetnostnih del oz. skupin umetnostnih del.⁴⁷ Povsem novo raziskovalno področje se je odprlo s preučevanjem srednjeveške grajske arhitekture, ki se ga je po začetnih delih I. Komelja⁴⁸ sistematično lotil *Ivan Stopar*.⁴⁹ Ker je to delo še posebej odvisno od zahtevnih (tudi arheoloških) posegov v spomenike, je v raziskovanju naše srednjeveške grajske arhitekture možno le počasno napredovanje, ki pa je že rodilo presentljive rezultate in poleg vprašanja o zasnovah grajskih kompleksov odkrilo tudi vrsto zelo lepih (predvsem romanskih) arhitekturnih detajlov.

Z organiziranjem okrepljene spomeniškovarstvene službe po koncu druge svetovne vojne se je intenziviralo tudi odkrivanje srednjeveških stenskih poslikav, ki je prineslo lepo število novih ključnih spomenikov.⁵⁰ Krog znanstvenikov, ki se je ukvarjal s srednjeveškim stenskim slikarstvom, se je razširil, med avtorji pa naj posebej omenim Ivana Komelja, ki se sicer ni posvetil ekstenzivnemu pisanju o tem področju, a podal presentljivo zanesljive sodbe,⁵¹ in *Ksenijo Rozman*.⁵² Parcialnemu interdisciplinarnemu delu je posvečeno delo *Primoža Kureta*.⁵³

⁴⁰ F. Stelež, *Politični okraj Kamnik*, Ljubljana 1926, M. Marolt, *Dekanija Vrhnika*, Ljubljana 1929, M. Marolt, *Dekanija Celje I. in II.*, Celje 1931 in 1932.

⁴¹ *Srednjeveški rokopisi v Sloveniji*, Ljubljana 1931.

⁴² Organiziranju spomeniškovarstvene službe na Slovenskem po koncu druge svetovne vojne je posvečena vrsta člankov v jubilejni številki *Varstva spomenikov XX (1976)*, revije, ki je pričela izhajati leta 1948 (v nadaljevanju okrajšano VS). Tam tudi bibliografija prvih devetnajstih letnikov (I-XIX, 1948-1975) v objavi Nataše Stergar.

⁴³ *Srednjeveška plastika na Slovenskem*, Ljubljana 1963; *Poznogotska plastika na Slovenskem*, Ljubljana 1970; *Gotska plastika na Slovenskem*, katalog razstave v Narodni galeriji, Ljubljana 1973.

⁴⁴ *Romanska arhitektura na Slovenskem*, Ljubljana 1959; *Romanika v Sloveniji*, Ljubljana 1982.

⁴⁵ *Gotska arhitektura na Slovenskem*, Ljubljana 1973.

⁴⁶ E. Cevc, *Gotsko kiparstvo*, Ljubljana 1967, I. Komelj, *Gotska arhitektura*, Ljubljana 1969, M. Zadnikar, *Romanska umetnost*, Ljubljana 1970; četrta knjiga izven serije je omenjeno Gotsko stensko slikarstvo F. Steleta iz leta 1972.

⁴⁷ Npr. o mojstru Solčavske in Krakovske Marije in o kiparju Hansu iz Judenburga E. Cevca (Mojster Solčavske Marije, *ZUZ* n.v. III, 1955; Ob problemu Hansa iz Judenburga, *Razprave Razreda za zgodovinske in družbene vede SAZU II*, Ljubljana 1953), o romanskih vzhodnih zvonicah in o problemu t.i. laške skupine M. Zadnikarja (Romanski vzhodni zvoniki v Sloveniji, *ZUZ* n.v. III, 1955; Problem »laške skupine« v naši poznoromanski arhitekturi, *ZUZ* n.v. VI, 1959). Marijan Zadnikar se je načrtno posvetil starejši meniški arhitekturi cistercijanov in kartuzijanov in po številu predhodnih študij (predvsem o Stični) objavil monografiji *Srednjeveška arhitektura kartuzijanov in slovenske kartuzije*, Ljubljana 1972, in *Stična in zgodnja arhitektura kartuzijanov*, Ljubljana 1977. O tej tematiki je poročal tudi v tuji znanstveni periodiki. S sodelovanjem E. Cevca pri pomembnejših mednarodnih razstavnih projektih je bilo slovensko srednjeveško gradivo ustrezno predstavljeno tudi v tujini, tako na razstavi Gotike na Štajerskem (Gotik in der Steiermark, St. Lambrecht 1978) in na znameniti razstavi o Parlerjih v Kölnu (Die Parler und der Schöne Stil 1350-1400, Europäische Kunst unter den Luxemburgern, Köln 1978).

⁴⁸ *Srednjeveška grajska arhitektura na Dolenjskem*, *ZUZ* n.v. I (1951).

⁴⁹ *Razvoj srednjeveške grajske arhitekture na Slovenskem Štajerskem*, Ljubljana 1977. Sistematičen topografski pregled grajskih stavb z upoštevanjem srednjeveške dediščine je avtor pripravil v seriji knjig z naslovom *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji*, Ljubljana 1990ff.

⁵⁰ Hrastovlje, Vremski Britof, Srednja vas pri Šenčurju, Mirna na Dolenjskem itd. Ob čiščenju fresk na Sv. Primožu nad Kamnikom je bila odkrita letnica (1504) in slikarjev monogram(!) (gl. *VS IX 1962-1964 (1965)*).

⁵¹ Dvajset let odkrivanja srednjeveških stenskih slik, *VS X 1965 (1966)*, 39-76.

⁵² Srednjeveškemu stenskem slikarstvu sta bili posvečeni že njena diplomska naloga (*Freske suško-prileške smeri*, 1959) in disertacija (*Stensko slikarstvo od 15. do srede 16. stoletja na Slovenskem, Problem prostora*, 1964). Med članki

Podpisani je po študijah o beljaški slikarski delavnici 15. stoletja⁵⁴ in drugih krajših prispevkih⁵⁵ poskusil zaokrožiti podobo osrednjeslovenskega stenskega slikarstva od druge četrtine 15. do začetka 16. stoletja.⁵⁶

Kot pri vsaki znanstveni disciplini tudi v raziskovanju srednjeveške umetnosti na Slovenskem še ni bila izrečena zadnja beseda. Če ostajamo pri "klasičnih" zvrsteh in "klasičnih" metodologijah, potem si lahko glede na doseženo stanje kot nujno nalogo zamislimo predvsem t.i. korpus gotske arhitekture in - spričo vse obilnejšega spomeniškega fonda - tudi korpus gotskega stenskega slikarstva; šele oboje bo lahko omogočilo nadaljnja specifična in poglobljena raziskovanja.⁵⁷ Podobno velja za naš patrimonij srednjeveških iluminiranih rokopisov, ki zdaj, šestdeset let po Kosovem in Steletovem popisu, zahteva nove metodološke standarde.⁵⁸ Vse doslej sta bili tako rekoč zanemarjeni sicer skromna dediščina t.i. umetne obrti kot tudi v širšem smislu tvorna kultura našega srednjega veka. Veliko bolj kot doslej pa bo treba pri raziskovanju upoštevati pozitivna dejstva, s katerimi nam more postreči študij zgodovinskih arhivskih virov, dokumentov o sakralnih in profanih objektih, premičnih umetnostnih spomenikih, o okoliščinah njihovega nastanka, o njihovih naročnikih in avtorjih itd.; pri tem nam ostaja življenjsko delo Milka Kosa več kot odličen kažipot.

in študijami naj omenim prispevke K profilu poznogotskega stenskega slikarstva, ZUZ n.v. VII (1965), 231-244, Freske 16. stoletja v Kranju in okolici, *Kranjski zbornik* 1970, 207-222, in Delavnica Mojstra bohinskega prezbiterija, ZUZ n.v. X (1973), 5-12.

⁵³ *Glasbeni instrumenti na srednjeveških freskah na Slovenskem*, Ljubljana 1973.

⁵⁴ J. Höfler, *Die gotische Malerei Villachs I & II*, Beljak 1981 & 1982 (=Neues aus Alt-Villach, 18. & 19. Jahrbuch des Stadtmuseums).

⁵⁵ Freske v Srednji vasi pri Šenčurju (ok. 1440) in njeni sv. trije kralji, ZUZ n.v. IX (1972), Zum ehemaligen Zwölfbotenaltar aus Wiener Neustadt, *Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege* XXX (1976) (o Žirovničkem mojstru in predlogi za apostolska mučeništva), Ein Salzburger Maler des 15. Jahrhunderts am slowenischen Karst, *ib. XXXII* (1978) (o Vremskem Britofu).

⁵⁶ *Stensko slikarstvo na Slovenskem med Janezom Ljubljanskim in Mojstrom Sv. Andreja iz Krašca*, Ljubljana 1985.

⁵⁷ Med specialnimi raziskovalnimi vidiki gotske arhitekture naj omenim sistematičen popis obočnih shem, profilov kamnoseških arhitekturnih členov in ne nazadnje kamnoseških znakov. Če izvajamo pomembno monografijo Ivana Stoparja o opatijski cerkvi v Celju ob njeni zadnji restavraciji (I. Stopar, *Opatijska cerkev v Celju*, Celje 1971), je najnovejša študija Sama Štefanca o koru mariborske stolnice (S. Štefanec, *Kor mariborske stolnice*, ZUZ n.v. XXVIII, 1992) prvi tehtnejši prispevek te vrste po dolgih desetletjih. Zanimivi in pomembni vidiki na področju stenskega slikarstva se odpirajo s študijem grafičnih predlog (gl. J. Höfler, *Stensko slikarstvo ...*, kot zgoraj, isti, Leonard - mojster fresk v cerkvi sv. Andreja pri Krašcah, ZUZ n.v. XXVII, 1991) in šabloniranih tekstilnih vzorcev, ki omogoča zanesljivo ugotavljanje delavniških povezav in filiacij (A. Vodnik, *Brokatni vzorci v slovenskem stenskem slikarstvu 15. stoletja*, dipl. naloga, Ljubljana 1991). Ne na koncu so pomembne ugotovitve o širši vpetosti naših vodilnih slikarjev srednjega veka, kot je avtor fresk na Sv. Primožu nad Kamnikom, identificiran s t.i. Mojstrom Kranjskega oltarja (T. Vignjevič, *Freske v cerkvi sv. Primoža nad Kamnikom in Mojster Kranjskega oltarja, M'ars I* 1989, št. 3, isti, *Der Altar von Krainburg (Kranj)* und die Fresken in St. Primus oberhalb Kamnik, Zur künstlerischen Identität eines spätgotischen Malers, *Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege* XLVI, 1992).

⁵⁸ N. Golob, *Die illuminierten Handschriften aus dem Zisterzienserkloster Stična (Sittich)*. Die Gruppe in der National- und Universitätsbibliothek Ljubljana verwahrten Codices, *Codices manuscripti* XIV (1988), ista, *Slikarski okras romanskih rokopisov iz Stične: dunajska skupina*, ZUZ n.v. XXV (1987), ista, *Srednjeveški kodeksi iz Stične, XII. stoletje*, Ljubljana 1994.

Zusammenfassung

DIE ERFORSCHUNG DER MITTELALTERLICHEN KUNST IN SLOWENIEN

Janez Höfler

Eine systematische Erforschung der mittelalterlichen Kunst in Slowenien setzte in der Mitte des 19. Jahrhunderts ein. Den kulturhistorischen Rahmen hierfür bildete das allgemeine geistige Klima, das bei der Erneuerung der kirchlichen Kunst im Geiste der historischen Stile herrschte, konkrete Anregungen kamen aber von der im Jahre 1850 in Wien gegründeten Zentralkommission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmäler, die alle Kronländer des österreichischen Kaisertums einschloß. Die Träger dieser Tätigkeit waren die in Wien ernannten Konservatoren und Korrespondenten für einzelne Länder. Die Erforschung beschränkte sich zunächst auf eine objektive Beschreibung des Zustandes der einzelnen Denkmäler, vor allem der Architektur, aber auch der Wandmalerei und Skulptur, später wurde auch die kritische Aus-

wertung mit einbezogen. Zu den Pionieren in diesem Bereich zählt man den steirischen Landesarchäologen Karl Haas sowie die Geistlichen Johannes Graus und Ignac Orožen (1819–1900), denen sich in Krain auch Dr. Ivan Franke (1841–1927), Konrad Črnologar (1860–1904) und France Avsec (1863–1943) hinzugesellten. Der Geistliche Avgustin Stegenšek (1875–1920) gilt als erster fachkundiger Kunsthistoriker in Slowenien, dem wir die ersten zwei in einem neuen wissenschaftlich-kritischen Geist verfaßten Kunsttopographien verdanken. Die zweite Phase der Erforschung der mittelalterlichen Kunst in Slowenien begann mit dem Wirken von France Stelè (1886–1972), einem der drei slowenischen Kunsthistoriker, die noch vor Ende des Ersten Weltkriegs in Wien in dem neuen Geiste der Wiener Schule für Kunstgeschichte ausgebildet wurden. Obwohl Stelè als Konservator und später als Professor an der Ljubljanaer Universität eine breite Palette wissenschaftlicher und fachlicher Tätigkeit entwickelte, standen ihm die mittelalterliche Kunst im allgemeinen und die Wandmalerei im besonderen am nächsten. Der letzteren widmete er sich von seiner Wiener Dissertation bis zu seinem Tode. In der dritten Phase nach dem Ende des Zweiten Weltkriegs, die durch die Generation der Schüler von Stelè geprägt wurde, verteilte sich das Schwergewicht auf einzelne Gattungen, wobei sich um die romanische und gotische Architektur Marjan Zadnikar und Ivan Komelj verdient machten, während Emilijan Cevc die mittelalterliche Plastik zu seinem Lebenswerk wählte. Später gesellte sich ihnen Ivan Stopar hinzu mit Erforschung von Burgen und Schlössern. An die Seite von älteren und neuen Monographien über die Wandmalerei und andere Gattungen der mittelalterlichen Malerei von France Stelè traten grundlegende Werke über die romanische und gotische Architektur, Monographien über die Architektur einzelner Mönchsorden, über die Plastik verschiedener Stilepochen von den Anfängen bis zum 16. Jahrhundert und über Burgen und Schlösser. Das Werk dieser Generation von Kunsthistorikern, die größtenteils auch aktiv als Konservatoren tätig waren, mit einem grundlegenden kritischen Überblick des Denkmälerbestandes, stellt eine feste Grundlage für die weitere Erforschung des slowenischen mittelalterlichen Kunsterbes dar.

Boris M. Gombač

TRST-TRIESTE. DVE IMENI, ENA IDENTITETA: SPREHOD ČEZ HISTORIOGRAFIJO O TRSTU 1719–1980

Ljubljana : Narodni muzej; Trst : Tržaška založba, 1993. 181 strani.

Avtor je v svojem delu obdelal problematiko Trsta iz zornega kota historiografije, predvsem italijanske. Knjiga je rezoniran sprehod skozi 200 in več let tržaške zgodovine in se dotika vprašanj iredentizma, fašizma in italijanskega nacionalizma po drugi svetovni vojni, vse do današnjih dni. Zanimivo in aktualno branje bogati še obsežen seznam literature in neposredni uvod, ki govori o nacionalnem vprašanju v Trstu in Primorju.

Članom Zveze zgodovinskih društev Slovenije nudimo pri nakupu ali naročilu knjige 20% popusta!

Knjigo lahko naročite v Narodnem muzeju v Ljubljani (061/221-882)